

Η ΠΡΕΣΒΕΙΡΑ ΠΟΥ ΕΜΠΙΣΤΕΥΕΤΑΙ Ο Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

Μέχρι το 1970 η είσοδος μιας γυναίκας στο Διπλωματικό Σώμα ήταν αδύνατη. «Άβατον» για τις Ελληνίδες. Το ταμπού κατέρρευσε χάρη σε σας. Είστε η πρώτη γυναίκα που τόλμησε να διεκδικήσει μία θέση...

— Όχι. Και παλαιότερα υπήρχαν γυναίκες οι οποίες προσπάθησαν να σπάσουν το φράγμα. Μία απ' αυτές είναι η κυρία Νίκη Γουλανδρή. Πολύ αξιόλογες γυναίκες, οι οποίες είχαν προσπαθήσει να κάνουν αυτό που έγινε το 1970. Να σπάσουν δηλαδή το φράγμα. Αλλά δεν τα κατάφεραν, διότι η αντίδραση ήταν πολύ ισχυρή και μάλιστα με διάφορα αστεία προσχήματα, όπως το ότι δεν είχαν εκπληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις. Άλλοτε τις έκοβαν στα διάφορα μαθήματα. Αποκάλυπτα τις περισσότερες φορές. Τις αποθάρρυναν όμως ακόμα και να προσέλθουν να διαγωνιστούν. Το 1970 για πρώτη φορά μπήκαν δύο γυναίκες στο υπουργείο Εξωτερικών. Έκτοτε υπήρχε ένα κενό περίπου 5 χρόνων όπου γυναίκες δεν παρουσιάστηκαν να δώσουν εξετάσεις.

— Δεν ήταν κίνητρο για τις άλλες γυναίκες η δική σας επιτυχία;

— Ίσως όχι, γιατί οι πρώτες γυναίκες που μπήκαμε είχαμε μερικές «περιπέτειες». Δώσαμε εξετάσεις, πετύχαμε, μας ακύρωσαν το διαγωνισμό, πήγαμε στο Συμβούλιο Επικρατείας. Είχαμε μία ολόκληρη ιστορία, η οποία κράτησε περίπου δύο χρόνια. Σήμερα, έχουμε περίπου 55 γυναίκες συναδέλφους στο υπουργείο Εξωτερικών.

— Ποια ήταν η άλλη γυναίκα;

Η πρώτη γυναίκα που πέρασε το «άβατο» του Διπλωματικού Σώματος, διάλεξε την

επαγγελματική επιτυχία από το γάμο και δεν το μετάνιωσε.

Έζησε μια ευτυχή καριέρα σε αξιοζήλευτα πόστα και σήμερα είναι επικεφαλής του

Διπλωματικού Γραφείου του Προέδρου της Δημοκρατίας.

Η κ. Μαρία Ζωγράφου είναι μια δραστήρια γυναίκα που έχει κάθε λόγο να δείχνει ευχαριστημένη από τη ζωή της.

της Ειρήνης Νικολοπούλου

Φωτ.: Γ. Στεργίου

— Ήταν η κυρία Μάνια Παπαευσταθίου, η οποία σήμερα προϊστάται του παραρτήματος του υπουργείου Εξωτερικών στο υπουργείο Βορείου Ελλάδος.

— Γιατί επιδιώξατε να γίνετε διπλωμάτης, αφού ήδη εργαζόσαστε στη Βιβλιοθήκη της Βουλής;

— Μόλις τελείωσα το σχολείο διορίστηκα στη Βιβλιοθήκη της Βουλής και σπούδασα παράλληλα στο πανεπιστήμιο. Όταν ήρθε η δικτατορία, έκλεισε η Βουλή. Και τους υπαλλήλους τους έστειλαν σε διάφορα υπουργεία. Εμένα με έστειλαν στο υπουργείο Εξωτερικών, επειδή είχα ορισμένες γνώσεις, γλώσσες, πτυχίο στα Νομικά. Εκεί ξαναβρήκα πάρα πολλούς παλαιούς μου φίλους και συμφοιτητές, οι οποίοι με ενθάρρυναν σε ένα παλιό όνειρο που είχα από τα νεανικά μου χρόνια, να

μπω στο Διπλωματικό Σώμα, το οποίο είχα εγκαταλείψει ακριβώς διότι γνώριζα ότι είναι σχεδόν αδύνατο και ότι δεν δέχονται γυναίκες. Εκείνη την εποχή, στη διεύθυνση που βρέθηκα με την απόσπαση από τη Βουλή, επικεφαλής ήταν ο πρέσβης κ. Τρανός, δεδηλωμένος φεμινιστής. Άλλωστε η γυναίκα του ήταν ήδη καθηγήτρια στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αυτός ήταν και η κινητήρια δύναμη. Με παρότρυνε, με ενθάρρυνε, μου είπε ότι ήταν ντροπή να μη δέχονται γυναίκες στο ελληνικό Διπλωματικό Σώμα, όταν υπήρχαν ακόμη και στην Τουρκία και σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη.

— Δεν προφασίστηκαν μετά το '75 παρόμοιες δικαιολογίες για να αποτρέψουν τις γυναίκες;

— Καθόλου. Αντίθετα θα έλεγα ότι πλέον είναι απόλυτα επί ίσοις όροις και οι εξετάσεις και η εξέλιξη μέσα στο υπουργείο Εξωτερικών.

— Έχετε, θα έλεγα, μια ευτυχή καριέρα, σε πόστα αξιοζήλευτα. Για τρία χρόνια, από το '77 έως το '80 στην Αίγυπτο, δύο χρόνια στο Παρίσι και έξι στη Νέα Υόρκη. Κάθε φορά που έπρεπε να επιστρέψετε στην υπηρεσία, να φύγετε, λυπόσαστε; Δεθήκατε ιδιαίτερα με κάποιο τόπο;

— Το επάγγελμά μας είναι τέτοιο που ξέρουμε πάρα πολύ καλά ότι οπουδήποτε βρεθούμε δεν θα μείνουμε για πολύ καιρό. Δηλαδή ξεκινώντας την καριέρα στο εξωτερικό γνωρίζεις ότι είτε καλή είναι είτε κακή η τοποθέτηση, πάντως δεν θα διαρκέσει

πολύ. Κατά συνέπεια είσαι προετοιμασμένη ψυχικά.

Η γνώση αυτή σου αναστέλλει τη διάθεση να συνδέσαι πολύ. Προσωπικά, γιατί είναι και θέμα χαρακτήρα αυτό, δεν δέθηκα με τους τόπους όπου υπηρέτησα. Όσο καιρό έμεινα, κοίταξα να πάρω το καλύτερο που είχαν να μου προσφέρουν, ανακατεύτηκα με τον κόσμο, έκανα φίλιες. Μερικές από αυτές υπάρχουν ακόμα. Τους βλέπω, με βλέπουνε, πάντα με την ίδια χαρά. Απήλαυσα αφάνταστα, ήταν ίσως και η ευτυχέστερη επαγγελματική μου περίοδος, τη Νέα Υόρκη. Είχα μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα επαγγελματική εμπειρία. Και βεβαίως η πόλη είχε πολλή γοητεία. Παγκόσμιο καλλιτεχνικό και πνευματικό κέντρο. Η δύναμη που έχει ο τόπος αυτός, ο πλούτος, η δυστυχία, οι μεγάλες αντιφάσεις και αντιθέσεις κυριολεκτικά σε καθηλώνουν. Έχω μία φοβερή νοσταλγία για τη Νέα Υόρκη. Δεν έχω πάει τα τελευταία δυόμισι χρόνια. Θα ξαναγύριζα με πολλή χαρά. Σπανίως όμως συμβαίνει να επανέλθεις στον τόπο που υπηρέτησες παλαιότερα.

— **Ακριβώς για τη νοσταλγία που αναφέρεσθε, θέλω να σας ρωτήσω αν για τους διπλωμάτες ισχύει αυτό που λέμε «όπου γη και πατρίς».**

— Νοσταλγούμε έντονα την Ελλάδα και γι' αυτό ακριβώς δεν «δενόμαστε» με τον τόπο που πάμε. Δεν ξεχνάμε σε καμία στιγμή ότι απλώς εκπροσωπούμε την Ελλάδα.

— **Ποια προσωπικότητα σας έχει εντυπωσιάσει και ποιος ή ποια πολιτικός κατείχε καλύτερα την τέχνη της διπλωματίας από αυτούς που συναντήσατε και γνωρίσατε από κοντά;**

— Πολλοί άνθρωποι, και γυναίκες και άντρες που συνάντησα, ήταν γοητευτικοί. Ιδιαίτερα στη Νέα Υόρκη, στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών, όπου συναντάς ανθρώπους από όλα τα μήκη και πλάτη της γης, είχα την ευκαιρία να γνωρίσω σημαντικές προσωπικότητες. Αλλά εκείνη η γυναίκα που πραγματικά με εντυπωσίασε, όσο και αν σας φανεί περίεργο, ήταν η κυρία Θάτσερ. Την οποία βεβαίως δεν συνάντησα προσωπικά. Την είδα όμως στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών. Την άκουσα να μιλά. Την είδα να διαπραγματεύεται. Και μολονότι η πολιτική της θέση ήταν αντίθετη προς τις δικές μου αντιλήψεις, πρέπει να ομολογήσω ότι επέβαλλε σεβασμό. Πολλές επικρίσεις έχουν διατυπωθεί για την κυρία Θάτσερ. Αλλά ήταν, είτε συμφωνείς είτε διαφωνείς με τις θέσεις της, μία γυναίκα που γνώριζε το θέμα που χειριζότο σε βάθος. Εγνώριζε πολύ περισσότερα ακόμα και από τους άντρες συνεργάτες της. Ήξερε το φακέλο της απόλυτα. Είχε μία α-

μεσότητα στην κουβέντα και στις θέσεις της. Ήταν απόλυτη αλλά ξεκάθαρη. Και όσο και αν σας φανεί περιεργό, ασκούσε γοητεία.

— Αυτό φάνηκε και από τον τρόπο που απεχώρησε.

— Ο οποίος ήταν ένας τρόπος «λεβέντικος».

— Μου δίνετε κάποιο ερέθισμα. Μιλήσατε για τη γοητεία και θα ήθελα να σας ρωτήσω για τη γοητεία της διπλωματίας και πόσο δύσκολη «τέχνη» είναι τελικά.

— Η διπλωματία είναι τέχνη. Πολύ σωστά το είπατε. Δεν είναι επιστήμη. Ξεκινάς ως νεαρός ακόλουθος και φτάνεις στις υψηλές βαθμίδες. Μαθαίνεις το επάγγελμα κάθε μέρα, συμμετέχοντας σε επιτελική δουλειά, σε διαπραγματεύσεις και αποστολές. Είτε τοποθετούμενος στο εξωτερικό και εκπροσωπώντας τη χώρα σου στον τόπο που διαπιστεύεσαι.

— Διαφωνείτε επομένως με την επιλογή πρέσβων εκ προσωπικοτήτων.

— Διαφωνώ. Μπορεί βεβαίως να συμβεί, και έχει συμβεί, η κυβέρνηση — διότι είναι στην απόλυτη διακριτική της ευχέρεια — να χρησιμοποιήσει ως πρέσβη εκ προσωπικοτήτων μία ομολογουμένως διακεκριμένη προσωπικότητα. Μπορεί να τη χρησιμοποιήσει για μία πολύ συγκεκριμένη αποστολή στο εξωτερικό. Εκείνο με το οποίο διαφωνώ είναι η τοποθέτηση πρέσβων εκ προσωπικοτήτων στην επιτερίδα των διπλωματικών υπαλλήλων και η επί μακρό χρονικό διάστημα τοποθέτησή τους σε πρεσβείες στο εξωτερικό.

— Για τον πολύ κόσμο το επάγγελμά σας είναι συνυφασμένο με την κοσμική ζωή, τις δεξιώσεις, το φράκο, το επίση-

μο ένδυμα και με ταξίδια σε χώρες μακρινές...

— Νομίζω ότι ο κόσμος έχει πολύ «μυθοποιήσει» το επάγγελμά μας. Και πιστεύει ότι η διπλωματική ζωή είναι όπως περίπου στο Συνέδριο της Βιέννης. Φαντάζεται δηλαδή ότι οι διπλωμάτες είναι άνθρωποι που φοράνε κάθε τόσο λαμπερά ρούχα, πηγαινούν σε δεξιώσεις, σε χορούς και κοκτέιλς. Αυτό είναι μία μόνο όψη της διπλωματίας που, πιστέψτε με, είναι ένα αναγκαίο κακό τις περισσότερες φορές. Αυτές όλες οι δεξιώσεις, οι οποίες εξάπτουν τη φαντασία του κόσμου, τις περισσότερες φορές είναι πολύ βαρετές. Είναι δυστύχημα να είσαι υποχρεωμένος να παρাসτείς σε μία ή περισσότερες από αυτές, ενώ θα προτιμούσες να είσαι σίπιτι σου ή με φίλους σου. Ένα δικαίωμα που έχει ο κάθε πολίτης να περνάει ήσυχα και με τους ανθρώπους που αγαπά ή αισθάνεται άνετα μαζί τους. Δηλαδή η δουλειά μας είναι λιγότε-

“Και παλαιότερα υπήρχαν γυναίκες οι οποίες προσπάθησαν να σπάσουν το άβατο του διπλωματικού σώματος. Δεν τα κατάφεραν, διότι η αντίδραση ήταν πολύ ισχυρή και μάλιστα με διάφορα αστεία προσχήματα, όπως το ότι δεν είχαν εκπληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις. Τις αποθάρρυναν ακόμα και να προσέλθουν να διαγωνιστούν”

ρο φαντασμαγορική και πολλές φορές και αρκετά δυσάρεστη.

— Εσείς καμιά φορά αισθάνεστε ότι θυσιάσατε την προσωπική σας ζωή προς χάριν της καριέρας σας;

— Εγώ δεν είμαι παντρεμένη. Η δική μου επιλογή έγινε πολύ νωρίς. Αποφάσισα,άζοντας τα πράγματα στη ζυγαριά, ότι θα προτιμούσα να επιδιώξω μια επιτυχημένη καριέρα.

— Βρεθήκατε μπροστά στο δίλημμα ξανά έκτοτε να κάνετε οικογένεια και να παντρευτείτε,άζοντας σε δεύτερη μοίρα την καριέρα;

— Κάθε άνθρωπος έχει στη ζωή του στιγμές επανεκτιμήσεων. Και βεβαίως ποτέ δεν υποτίμησα τα πλεονεκτήματα της οικογενειακής ζωής. Ωστόσο, δεν νομίζω ότι μετάνιωσα για την επιλογή μου.

— Ένα δεύτερο στοιχείο, πολύ εντυπωσιακό, στην καριέρα σας είναι ότι όση δυσκολία συναντήσατε για να μπειτε στο Διπλωματικό Σώμα τόσο αγαπητή αποδεικνύεστε ως συνεργάτης, αν λάβουμε υπόψη μας ότι ένας πολιτικός που έχει σφραγίσει την μεταπολεμική Ελλάδα, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, σας επέλεξε ως επικεφαλής του διπλωματικού του γραφείου σήμερα. Ενώ και όταν ήταν πρωθυπουργός, νέα ακόμη διπλωμάτης, χρηματίσατε γραμματέας του ιδίου γραφείου, πλάι στον ίδιο άνθρωπο, τότε πρωθυπουργό.

— Η τοποθέτησή μου στο διπλωματικό γραφείο του τότε πρωθυπουργού ήταν οπωσδήποτε μια διάκριση που μου έδωσε μεγάλη ικανοποίηση. Αν προσθέσετε σ' αυτό και το γεγονός ότι ήταν μια πολύ δύσκολη περίοδος για τον τόπο, το να εργάζεται κανείς στο γραφείο του πρωθυπουργού, έστω και σε μικρό βαθμό, παρουσίαζε — όπως είναι αυτονόητο — μεγάλο ενδιαφέρον. Γι' αυτό και με εντελώς ιδιαίτερη χαρά πληροφορήθηκα, πριν έναν περίπου χρόνο, την τοποθέτησή μου ως διευθυντού του διπλωματικού γραφείου του Προέδρου της Δημοκρατίας.

— Μήπως θα μπορούσατε να περιγράψετε μια ημέρα κοντά στον Κωνσταντίνο Καραμανλή;

— Τα καθήκοντά μου συνίστανται στο εξής: Είμαι ο σύνδεσμος του Προέδρου της Δημοκρατίας με το υπουργείο Εξωτερικών. Υποχρέωσή μου είναι να ενημερώνομαι κάθε μέρα για τις σημαντικότερες διεθνείς εξελίξεις και μάλιστα για τις σχέσεις μας με χώρες ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την Ελλάδα. Ετοιμάζω σημειώματα σε διάφορα θέματα, ασχολούμαι με τις επαφές με τις ξένες πρεσβείες, με τις επισκέψεις αρχηγών κρατών, με τη διπλωματική του αλληλογραφία.

ΜΑΡΙΑ ΖΩΓΡΑΦΟΥ

— Θα επιμείνω λιγάκι. Σας έχω ακούσει να λέτε ότι είναι πάρα πολύ απλός άνθρωπος, δεν είναι απαιτητικός. Πώς θα τον χαρακτηρίζατε;

— Αντίθετα, θα έλεγα ότι είναι πολύ απαιτητικός. Αλλά τούτο είναι φυσικό διότι φαίνεται ότι είναι πολύ απαιτητικός με τον εαυτό του. Πάντως θα ήθελα να τονίσω ιδιαίτερα την προσήνεια, ιδίως με νεότερους ανθρώπους, τους οποίους περιβάλλει με μια διάθεση που θα τη χαρακτήριζα πατρική.

— Τη Μαρία Ζωγράφου τι τη συναρπάζει;

— Η μουσική, το θέατρο και το μπαλέτο. Γι' αυτό πάλι ξαναγυρνάω και λέω πόσο τυχερή ήμουν που πήγα στη Νέα Υόρκη, όπου χιλιάδες πράγματα συνέβαιναν ταυτόχρονα την ίδια μέρα. Μου αρέσουν επίσης τα ταξίδια και βεβαίως να βλέπω τους φίλους μου.

— Διαθέτετε χρόνο για διάβασμα, εκτός από τις εφημερίδες, ελληνικές και ξένες;

— Περιορισμένο. Θα 'θελα πολύ περισσότερο. Επωφελούμαι συχνά των διακοπών. Πρέπει να πω ότι τον περισσότερο ελεύθερο χρόνο τον είχα όταν υπηρετούσα στην Αίγυπτο. Έχω φτιάξει μια βιβλιοθήκη σημαντικών διαστάσεων. Κάποια στιγμή αργότερα, δεν ξέρω πότε θα είναι, ελπίζω να τα διαβάσω.

— Τελευταία διαβάσατε κάτι που σας άρεσε;

— Διάβασα «Τα παιδιά από το Αρμπάτ». Ήταν το τελευταίο. Λίγο αργά, εάν θέλετε, διότι ουσιαστικά κυκλοφόρησε πριν δύο χρόνια. Μου άρεσε πολύ.

— Ποια κουλτούρα, ποιος πολιτισμός σας άγγιξε περισσότερο;

— Είναι φυσικό να με γοητεύει ο δυτικός πολιτισμός. Διότι είναι ο χώρος που ζήσαμε, μεγαλώσαμε, σπουδάσαμε. Από εκεί έχω αντλήσει τα βασικά σχήματα, πρότυπα και σκέψεις μου.

— Αισθανθήκατε ποτέ να καπαπιέζεστε και να νιώθετε σαν να σας παρακολουθούν επειδή είστε ακριβώς διπλωμάτης και οι κινήσεις σας, αυτό που θα πείτε πρέπει να το προσέξετε περισσότερο;

— Αυτό βεβαίως συμβαίνει πολύ περισσότερο όταν είσαι στο εξωτερικό. Όταν είσαι στον τόπο σου κανείς δεν ασχολείται μαζί σου. Είσαι ένας συνηθισμένος Έλληνας πολίτης. Αλλά το πρόβλημα ανακύπτει και είναι σοβαρό όταν είσαι στο εξωτερικό. Εκεί σε βαρύνει η επιπρόσθετη ευθύνη ότι εκπροσωπείς τη χώρα σου.

— Ο κ. Πάγκαλος είναι η δεύτερη προσωπικότητα, θα λέγαμε, με τον οποίο στενά συνεργαστήκαμε.

— Υπηρετήσα στο γραφείο του κ. Πάγκαλου επί ένα εξάμηνο. Μου έκανε εντύπωση πόσο ενήμερος ήταν των θεμάτων που χειριζόταν. Ο τόνος που έδινε στη συνεργασία μας ήταν πολύ ευχάριστος, γιατί είχα την άνεση να διατυπώνεις την αποψη σου.

— Ποιες είναι οι φιλοδοξίες, τα σχέδια, τα όνειρά σας, κυρία πρέσβειρα;

— Η μία μου φιλοδοξία, εάν θέλετε, που ξεκίνησε όταν μπήκα στο υπουργείο Εξωτερικών, ήταν να φθάσω κάποια στιγμή να γίνω πρέσβης. Αυτό είναι το όνειρο όλων των διπλωματών. Και στην αρχή της καριέρας σου το βλέπεις άπιαστο. Έγινε. Και αισθάνομαι αναμφισβήτητη ικανοποίηση.

Βεβαίως, κάθε πρέσβης φιλοδοξεί να του δοθεί η ευκαιρία να εκπροσωπήσει τη χώρα του στο εξωτερικό.

— Αν και οι περισσότεροι διπλωμάτες λέτε ότι όπου κρίνει η υπηρεσία θα πάω,

“Θα έλεγα ότι ο Κ. Καραμανλής είναι πολύ απαιτητικός. Αλλά τούτο είναι φυσικό διότι φαίνεται ότι είναι πολύ απαιτητικός με τον εαυτό του.

Πάντως θα ήθελα να τονίσω ιδιαίτερα την προσήνεια, ιδίως με νεότερους ανθρώπους, τους οποίους περιβάλλει με μια διάθεση που θα τη χαρακτήριζα πατρική”

στην πραγματικότητα, παρασηνιικά τουλάχιστον, επιδιώκετε να αναλάβετε υπηρεσία σε «ευχάριστο μέρος».

— Προσωπικά θα επιθυμούσα μια πρεσβεία με υπηρεσιακό ενδιαφέρον. Και βεβαίως θα ευχόμουν να συνέπιπτε να είναι και ευχάριστη η χώρα.

— Από τα επιτεύγματα της εποχής μας, είτε αυτά αφορούν την τεχνολογία είτε όχι, ποιο είναι κατά τη γνώμη σας πρόγνωση επιτεύγματος με τη θετική έννοια;

— Η απάντηση είναι εύκολη. Κυρίως η τεράστια πρόοδος που έχει γίνει στην ιατρική. Δεν είναι μόνον η παράσταση της ζωής, αλλά και η δυνατότητα να αμβλύνεται ο πόνος. Επίσης μου προκαλεί δέος η τεράστια πρόοδος προς κατάκτηση του σύμπαντος. Αλλά πιο άμεσα με συγκινούν επιτεύγματα που διευκολύνουν την καθημερινή μας ζωή.

— Πώς θα κρίνατε την mediatisation του σημερινού μας κόσμου; Έχουμε το πρόσφατο παράδειγμα της κρίσης στον Κόλπο και της πτώσης του C-130, όπου τα μέσα μαζικής επικοινωνίας εισβάλλουν ακόμα και στην προσωπική ζωή των ανθρώπων, στην προσωπική τους θλίψη ή περιπέτεια, έχοντας ξεπεράσει τα όρια που κανονικά πρέπει να υπάρχουν.

— Το θέμα βεβαίως είναι τεράστιο και δεν προσφέρεται σε απλοποιημένες, σύντομες απαντήσεις. Θαυμάζω τα μεγάλα πλεονεκτήματα που συνεπάγεται η δυνατότητα τόσο πλατιάς πληροφόρησης του κοινού ανθρώπου. Δεν μου διαφεύγει όμως ο παράλληλος κίνδυνος μιας τυποποίησης της σκέψης και των αισθημάτων. Μιας εισβολής στα άδυτα της προσωπικής μας ζωής.

— Μου έκανε εντύπωση αυτό που είπατε πριν για την επιστήμη και τον άνθρωπο και θα ήθελα να κλείσουμε με αυτή την ερώτηση, αν παρατηρώντας τα τεκταινόμενα στον κόσμο και την Ελλάδα, διαπιστώνετε ότι απομακρυνόμαστε πολύ από τον άνθρωπο.

— Η τεχνική πλευρά της προόδου έχει πάρει το πάνω χέρι σε σύγκριση μ' αυτό που παλιά αποκαλούσαμε ανθρωπιστική πλευρά ή ανθρωπιστικές ιδέες. Είναι γεγονός. Αλλά μπορείς να σταματήσεις την τεχνική πρόοδο; Μόνοι μας προσανατολιστήκαμε σ' αυτήν. Η μόνη ίσως ελπίδα είναι μια βαθιά ανθρωπιστική παιδεία, που θα κατευθύνει την τεχνική εξέλιξη στην εξυπηρέτηση του ανθρώπου ως συνόλου πνεύματος, ηθικής και αισθημάτων.

— Πιστεύετε στη μοίρα;

— Θα 'ταν ύβρις να παραγνωρίσει κανείς το πεπρωμένο και να πιστέψει ότι ο άνθρωπος είναι παντοδύναμος.